

**KİTABXANA İŞİNİN KOMPÜTERLƏŞDİRİLMƏSİNİN
PRİORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ****N.N.İSMAYILOVA***Bakı Dövlət Universiteti*

Məqalədə kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsinin reallaşdırılması üçün vacib olan prioritet istiqamətlər: kitabxanaların ənənəvi texnoloji proseslərinin Avtomatlaşdırılmanın Kitabxana İnformasiya Sistemləri vasitəsilə kompüterləşdirilməsi, elektron kataloq, elektron kitabxananın və korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması, kommunikativ formatlar, elektron sənəd mübadiləsi xidmətinin təşkili və s. haqqında məlumat verilmiş, həmçinin Bakı Dövlət Universitetində fəaliyyət göstərən «Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi» Elmi Tədqiqat Laboratoriyasının timsalında bu işin prioritet istiqamətləri şərh olunmuşdur.

Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi kitabxana işinin avtomatlaşdırılmasının tərkib hissəsi olub, kitabxanaların sosial funksiyalarının yerinə yetirməsi üçün həyata keçirilən mürəkkəb, bir-biri ilə əlaqəli texnoloji proseslərin informasiya-telekommunikasiya texnologiyalarının əsasında avtomatlaşdırılmasıdır. Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsinə dair tədqiqat işlərinə XX əsrin 50-ci illərdən başlanılmışdır. Lakin bu işləri praktik olaraq kitabxanalarda tətbiq etmək, müvafiq texniki təminatlılıq üzündən yalnız 70-ci illərdə mümkün olmuşdur. Belə ki, həmin müddətdə istifadə olunan kompüterlər böyük həcmli olub, mürəkkəb idarəetmə sistemə malik, çoxsaylı xidmət personalı tələb edən həddindən artıq bahalı qurğular idi. Bu keyfiyyətlər isə onların kitabxanalarda istifadəsini qeyri rentabelli edirdi. Yalnız fərdi kompüterlərin istehsalı, şəbəkə texnologiyasının meydana gəlməsi kitabxanaların kompüterləşdirilməsini elmi və iqtisadi cəhətdən əlverişli etdi. Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinə ilk dəfə ABŞ Konqres Kitabxanasında, sonradan isə qeyd olunan ölkənin akademik kitabxanalarında başlanmışdır. Bu istiqamətdə görülən işlərin əhəmiyyəti və perspektivliyi qısa müddətdə özünü doğrultdu və dünyada tətbiq olunmağa başlandı (2, 15).

Məlumdur ki, kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi də müəyyən təkamül yolu keçmişdir. Bu təkamül yolu bilavasitə kompüter-informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlıdır. Kompüter-informasiya texnologiyaları sahəsində əldə olunan yeniliklər, baş verən sürətli inkişaf kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi istiqamətində geniş imkanlar açdı. Məsələn, əvvəllər əsasən kompüterləşmənin lokal məsələləri həll olunurdusa, İnternetin yaranması və inkişafı nəticəsində bu gün oxuculara uzaq məsafədən on-line xidmət, kitab-

xanalararası elektron sənəd göndərişi və s. xidmətlər həyata keçirilir, korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələri, virtual elektron kitabxanalar yaradılır. Bunların nəticəsində bir sıra kitabxanalar artıq öz funksiyalarını genişləndirərək, həm də böyük informasiya mərkəzlərinə çevrilmişdir (1, 20).

Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi ixtisaslı kitabxanaçıların, linqvistlərin, proqramlaşdırıcıların və informasiya-telekommunikasiya mütəxəssislərinin birgə əməyi və düzgün təşkilati fəaliyyəti nəticəsində yerinə yetirilən, müəyyən vaxt və maliyyə vəsaiti tələb edən informasiya texnologiyası sahəsində vacib və mürəkkəb bir prosesdir. Kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsi üçün əsasən aşağıdakı prioritet istiqamətlərin həyata keçirilməsini məqsədə müvafiq hesab edirəm.

- Birinci istiqamət olaraq kitabxanaların ənənəvi texnoloji proseslərinin kataloqlaşdırma, komplektləşdirmə, abonement və s. kompüterləşdirilməsi zəruridir. Bununla ağır və yorucu kitabxanaçı əməyini yüngülləşdirmək, əmək məhsuldarlığını və effektivliyini artırmaq, informasiya məhsullarının xidmət növlərini keyfiyyət və kəmiyyət baxımından artırmaq, kitabxana fondunun etibarlı surətdə mühafizəsi və bu fondan daha geniş oxucu kontingentinin səmərəli istifadəsini təmin etmək mümkün olur. Ənənəvi texnoloji proseslərin kompüterləşdirməklə kitabxanaçı əməyinin korporasiyasına nail olmaq, bununla kitabxanada görülən bir sıra işlərin təkrar yerinə yetirilməsinin qarşısını almaq olar. Həmçinin görülən işlərin keyfiyyətinə mərkəzləşdirilmiş və qarşılıqlı nəzarət təmin olunur, kitabxanada şəffaf və sağlam iş mühiti yaranır, kollektiv əmək mədəniyyəti formalaşır. Bunun nəticəsində iş vaxtından və kədr ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək və maliyyə vəsaitlərinə qənaət etmək mümkün olur.

Kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsi «ədəbiyyatın hərəkətinə» nəzarət etməyə, kitabların fonda vaxtında qaytarılmasına və bununla ondan səmərəli istifadəni təmin edir. Həmçinin bu gün hər bir kitabxana üçün aktual olan bir problemin - kitabxana fondunun operativ yeniləşməsi və optimal komplektləşdirilməsi probleminin həllində də kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsinin mühüm rolu vardır. Belə ki, kompüterləşdirilmiş kitabxanalarda xüsusi proqram təminatı oxucu sorğusunun avtomatik təhlilini aparır və kitabxana fondunun komplektləşdirilməsində təhlilin nəticəsi maksimum dərəcədə nəzərə alınır. Bundan əlavə, kitab satışı müəssisələri, dövrü mətbuat yayımı təşkilatları, elmi-tədqiqat və informasiya müəssisələri ilə operativ elektron əlaqələr yaradılaraq fondun müxtəlif təyinatlı oxucularının tələbatlarına uyğun komplektləşdirilmə təmin edilir.

Əsas texnoloji proseslərin kompüterləşdirilməsi məqsədilə kitabxanaların müvafiq şöbələrində Avtomatlaşdırılmış İşçi Yerləri təşkil edilməlidir. Bunun üçün isə kitabxanalarda müvafiq texniki təminat (texniki avadanlıqlar və kompüter şəbəkələri) yaradılmalı və Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasi-

ya Sistemləri (AKİS) tətbiq edilməlidir. Avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemi dedikdə, kitabxananın bütün bölmələrini əhatə edən ümumki-təbxana şəbəkəsinin mövcudluğu və şəbəkə texnologiyasına əsaslanan, biblioqrafik yazıların vahid formatına əsaslanan əsas kitabxana informasiya proseslərinin kompleks avtomatlaşdırılmasını təmin edən vahid informasiya sisteminin mövcudluğu nəzərdə tutulur.

AKİS-lərin informasiya bazası əsasən biblioqrafik informasiyanın beynəlxalq mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün kommunikativ formatlar əsasında yaradılır. Hazırda müxtəlif səviyyəli kitabxanalarda istifadə olunan əksər avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemləri məhz MARC – Machine-Readable Catalogue or Cataloguing (Maşınla oxunan kataloq və ya kataloqlaşdırma) formatından istifadə edirlər və ya onunla işə uyğunlaşdırılıb. MARC formatı imkan verir ki, müxtəlif avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemlərindən istifadə edən kitabxanalar öz biblioqrafik məlumatlarını bir sistemdən digərinə etibarlı köçürə bilsin. Formatın əsas funksiyası yazı ünsürlərinin kodlaşdırılmasıdır (5).

• İkinci vacib istiqamət elektron kataloqun yaradılmasıdır. Elektron kataloq «kitabxana fondunun güzgüsüdür». Elektron kataloq vasitəsilə oxuculara uzaq məsafədən operativ informasiya xidməti, fondun idarə olunması həyata keçirilir. Kitabxananın İnternetdə yerləşdirilmiş elektron kataloqu dünyanın istənilən nöqtəsindən oxucuya kitabxananın fondu ilə tanış olmağa, çoxaspektli axtarış fəsilələri ilə ədəbiyyat axtarışını aparmağa və tapılmış ədəbiyyatı sifariş etməyə, ədəbiyyatın elektron nüsxəsi olduqda isə onu əldə etməyə imkan verir. Ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq elektron kataloq oxucuya axtarılan ədəbiyyat haqqında geniş məlumat - ədəbiyyatın nüsxələrinin sayı, istifadə üçün «azad» nüsxələrin sayı, cari anda fondda olmayan nüsxələrin vəziyyəti, kimdə olması, nə zaman qaytaracağı və s. informasiyalar verir. Elektron kataloq biblioqrafik informasiya bazasının daha etibarlı qorunmasını təmin edir və oxucunun onu xarab etməsi praktik olaraq qeyri-mümkündür. Lakin, ənənəvi kataloqda təəssüf ki, biblioqrafik informasiya daşıyıcıları olan kartoçkaların itməsinə, istifadə nəticəsində «oxunmaz» vəziyyətə düşməsinə hələ də rast gəlmək olur. Digər tərəfdən çoxminli ənənəvi kataloqda kartoçkanın itməsi faktının aşkar olması üçün müəyyən vaxt lazım gəlir və bəzən də bu mümkün olmur. Elektron kataloq kitabxanalararası biblioqrafik informasiya mübadiləsinə təmin edir. Bunun üçün biblioqrafik məlumat bazası beynəlxalq maşınla oxunan formatlar əsasında yaradılmalıdır. Elektron kataloq həmçinin hər bir kitabxananın nüfuzunu formalaşdırır. Kitabxananın yüksək nüfuza və reytingə malik olması üçün elektron kataloq zəngin məlumat bazasına və mükəmməl axtarış aparatına malik olmalıdır. Məhz bununla kitabxana coğrafi uzaqlıqdan asılı olmayaraq özünə dünyanın istənilən ölkəsindən oxucu cəlb edərək xidmət göstərə bilər (2, 21).

- Üçüncü istiqamət kitabxanalarda elektron sənəd mübadiləsi xidmətinin təşkil edilməsidir. Bu xidmət oxucu sifarişini uzaq məsafədən yerinə yetirmək, kitabxanalararası elektron sənəd mübadiləsini təmin edir. Elektron sənəd göndərişi ödənişli xidmət növüdür. Kitabxanalarda düzgün menecment və marketinq siyasəti aparılırsa, bu xidmət nəticəsində kitabxana əlavə gəlir əldə edə bilər. Bundan başqa bu xidmət növü kitabxana fondunun komplektləşdirilmə defisitinin (qıtlığının) qismən də olsa qarşısını ala bilər (4, 16).

- Dördüncü istiqamət elektron kitabxanaların yaradılmasıdır. Bu istiqamətdə işlərə ilk dəfə keçən əsrin 90-cı illərində ABŞ-da başlanmışdır və bu gün hər bir ölkənin informasiya siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Əksər ölkələrdə, o cümlədən Rusiya Federasiyasında elektron kitabxanaların yaradılması haqqında Dövlət proqramları hazırlanmışdır. Azərbaycanda isə elektron kitabxanaların yaradılması «İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə milli strategiyada (2003-2012-ci illər)» nəzərdə tutulmuşdur. Elektron kitabxanalar bu gün informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyətinin əsas göstəricisi olan qlobal informasiya mühitinin yaradılması, informasiyanın əmtəəyə çevrilməsi, informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişafı, təhsil sisteminin və səviyyəsinin təkmilləşməsinə, beynəlxalq, milli və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin imkanlarının genişlənməsi hesabına peşə və ümumi mədəniyyət səviyyəsinin artmasına xidmət edir.

Elektron kitabxana ümumi istifadə üçün açıq olan lokal və uzaq məsafədə yerləşən paylanmış informasiya resurslarına malik olur. Lokal resurslar elektron kitabxananın veb və FTP serverlərində toplanmış, kitabxana fondunda yerləşən ədəbiyyatın elektron nüsxələrindən və kitabxana tərəfindən ödənişli və ya mübadilə üsulu ilə alınmış elektron sənəd və nəşr toplusundan ibarətdir. Uzaq məsafədə yerləşən resurslara kitabxana tərəfindən lisenziya - «istifadə» hüququ əldə edilmiş tammətli məlumat bazaları, arxivlər, həmçinin kitabxana tərəfindən seçilmiş, dəqiqliyinə və etibarlılığına zəmanət verilən «istifadə üçün açıq» olan İnternet resursları aiddir. Elektron kitabxananın digər mühüm elementi onun mükəmməl axtarış və naviqasiya vasitəsinə malik olmasıdır. Məhz onun sayəsində oxucular kitabxananın informasiya resurslarından istifadə edir. Elektron kitabxana müasir veb texnologiyası əsasında fəaliyyət göstərir. Elektron kitabxanadan istifadə çox sadədir, ondan istifadə üçün oxucudan İnternetə qoşulmuş kompüter və İnternetin www xidmətindən istifadə vərdişi tələb olunur (5).

- Beşinci istiqamət korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılmasıdır. Korporativ kitabxana informasiya şəbəkəsi paylanmış şəkildə ərazi cəhətdən uzaq məsafədə yerləşən ayrı-ayrı kitabxana kompüter informasiya şəbəkələrinin şəbəkəsidir. Korporativ şəbəkə kitabxanaların könüllülük prinsipi əsasında yaradılmalıdır. Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələri kitabxana xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və cüzi maliyyələşmə şərai-

tində yeni informasiya xidmətinin tətbiqi, həmçinin toplu kataloqların idarə olunması zamanı qüvvələrin birləşdirilməsi, avtoritet normativ verilənlərdən birgə istifadə, nəşrlərin elektron versiyalarının verilənlər bazasının təşkili, elektron sifariş və göndəriş xidmətlərindən istifadə və s. təmin edir.

Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələri kataloqlaşdırma və elektron kataloq yaradılması işində paylanmış və birgə kataloqlaşdırma tətbiq etməklə ədəbiyyatın çoxqat təkrar kataloqlaşdırılmasının qarşısını alır, əmək sərfini minimuma endirir, kataloqlaşdırma əməyindən, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin edir. Belə ki, bibliografik yazı bir dəfə, ədəbiyyatın bibliografik yazısını ilk dəfə yaradan kitabxana, nəşriyyat və ya kitab ticarəti müəssisələri tərəfindən hazırlanır. Digər kitabxanalar hazır yazıları idxal edir və tələb olduqda yeni əlavələr etməklə öz elektron kataloquna daxil edir. Başqa sözlə, hər bir kitabxananın və şəbəkənin yekun elektron kataloqu kitabxanaların qarşılıqlı yardımını əsasında yaradılır (4, 55).

Korporativ kitabxana informasiya şəbəkəsi istifadəçilərə on-line olaraq, şəbəkənin ehtiyatlarından və şəbəkənin digər kitabxana informasiya mərkəzləri ilə əlaqəsi olduqda isə digər kitabxana informasiya sistemlərinin informasiya ehtiyatlarından istifadə etməni təmin edir. Bu halda oxucunun informasiya tələbatının ödənilməsi ehtimalı kəskin surətdə artır. Digər tərəfdən xarici ölkələrin elektron kataloqlarından istifadə dünyada elmi nəzəriyyələrin elmi yenilikləri izləməyə imkan verir, tədris və elmi axtarışlar üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu səbəblərdən korporativ kitabxana informasiya şəbəkəsi informasiyalaşmış cəmiyyətin yaradılmasında əvəzsiz vasitədir.

Korporativ kitabxana informasiya şəbəkəsinin proqram təminatı ilk növbədə şəbəkənin məhsuldarlığını, etibarlı fəaliyyətini, kompüter, periferiya, telekommunikasiya qurğularının şəbəkədə işləməsini təmin etməli, beynəlxalq şəbəkə standartlarına cavab verməli, şəbəkənin digər informasiya sistemlərinə inteqrasiyasını təmin etməlidir. Şəbəkədə texnoloji proseslərin yerinə yetirilməsi isə korporativ kitabxana informasiya sistemləri vasitəsilə aparılır.

Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsinin sadələşdirdiyimiz prioritet istiqamətlərinin həyata keçirilməsinə konkret hər hansı bir kitabxananın - respublikamızda kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi sahəsində öncül yerlərdən birini tutan və bu sahədə müəyyən təcrübəyə malik olan Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasının təmsalında baxaq. Adı çəkilən kitabxananın kompüterləşdirilməsi 2000-ci ildə professor Abuzər Xələfovun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə yaradılan "Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi" Elmi Tədqiqat Laboratoriyası tərəfindən həyata keçirildiyindən bu laboratoriyanın kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsindəki prioritet istiqamətlərini nəzərdən keçirək:

1. BDU-nun Elmi Kitabxanasının fondunun müasir vəzifələrə uyğun operativ şəkildə yenilənməsi, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün

kitabxananın və laboratoriyanın texniki təminatının həyata keçirilməsi və müasir elektron vasitələrlə təkmilləşməsi;

2. BDU-nun Elmi kitabxanasında laboratoriyanın əməkdaşı tərəfindən milli «Kitabxana-1.0» AKİS-nin yaradılması, bu AKİS ilə Azərbaycan dilində olan bütün fondun elektron kataloqunun yaradılması və eyni zamanda Marc-Sql AKİS-i vasitəsilə elektron kataloqun yaradılması;

3. Biblioqrafik məlumatların mübadiləsi üçün milli məşinləoxunan formatların yaradılması və tətbiqi məqsədilə kommunikativ formatların, xüsusilə UNIMARC formatının təhlili, öyrənilməsi, ondan istifadə qaydaları və elmi kitabxanalarda tətbiqi istiqamətində ciddi iş aparılması, Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi;

4. Kitabxana işinin kompleks kompüterləşdirilməsi məqsədi ilə beynəlxalq təcrübədə sınaqdan keçmiş, praktik cəhətdən olduqca əhəmiyyətli Rusiya Dövlət Kütləvi Elmi-Texniki Kitabxanasının məhsulu olan İRBİS AKİS-nin BDU-nun Elmi Kitabxanası tərəfindən alınması, kitabxananın lokal kompüter şəbəkəsinin təşkili, onun yeni işçi stansiyalarla əlaqələndirilməsi;

5. Kitabxana daxilində şəbəkə rejimində elektron kataloqa çıxışın təmin olunması, Kitabxana -1.0 və Marc-Sql AKİS-i əsasında yaradılan bazanın İRBİS sisteminə konvertə olunması;

6. Elmi kitabxananın nəzdində BDU-nun elmi tədqiqat işləri və tədris prosesinə müvafiq elektron informasiya bankları və informasiya bazasının, elektron nəşrlər fondunun, dərslik və dərs vəsaitlərinin elektron məlumat bazasının - Elektron kitabxananın yaradılması istiqamətində fəaliyyəti;

7. «Ali məktəb kitabxanalarının kompüterləşdirilməsi texnologiyası» və s. bu kimi mövzularda konfrans, müşavirə və seminar-praktikumların keçirilməsi, həmçinin, İnternetdə və kitabxanalararası serverdə kitabxana, onun fəaliyyəti haqqında informasiyanın təqdim olunması;

8. Kitabxananın soraq-biblioqrafik və informasiya axtarış-aparatının formalaşmasında rolunun müəyyənləşdirilməsi;

9. Oxuculara xidmət prosesində qeyri-ənənəvi informasiya daşıyıcılarından istifadə olunması və professor-müəllim və tələbə heyətinə müasir elektron informasiya, on-line İnternet xidmətinin təşkili;

10. Hazırda kitabxana respublika təhsil sistemi kitabxanalarının korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsinin yaradılması və s. istiqamətində müəyyən işlər həyata keçirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rüstəmov Ə., Mustafayeva N. *Respublika kitabxanalarında əsas proseslərin avtomatlaşdırılması // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. 2007. №2. s.15-27.*

2. Xələfov A., Qurbanov A. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslik*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007. 200 s.

3. Xələfov A. *İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasında kitabxanaların vəzifələri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2005. №2. s.5-10

4. Xəlilov M.S., Qurbanov A.İ., Musayeva N.N. *Kitabxana informatikası: Dərs vəsaiti, 2-ci c.* Bakı: Odlar yurdu, 2002. 164 s.

5. Bakı Dövlət Universiteti «Kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi» Elmi-Tədqiqat Laboratoriyasının 2000-2009-cı illər hesabatı.

FOREGROUND DIRECTIONS OF COMPUTERIZATION OF LIBRARIANSHIP

N.N.ISMAYILOVA

SUMMARY

The article illustrates foreground directions necessary for computerization of the librarianship processes: computerization of the traditional technological librarianship processes through automated librarianship information system, creation of e-catalogue, e-library as well as corporative librarianship information network, communicative formats, organization of the e-service of file exchange etc.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА

Н.Н.ИСМАЙЛОВА

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся приоритетные направления, необходимые для реализации компьютеризации библиотечных процессов: компьютеризация традиционных технологических библиотечных процессов посредством автоматизированных библиотечных информационных систем. Также в докладе затрагиваются приоритетные направления компьютеризации библиотек на примере научно-исследовательской лаборатории «Компьютеризация деятельности библиотек» при Бакинском Государственном Университете.